

DIOMEDES CARAFA : DE INSTITUTIONE VIVENDI.
A PÁRMAI CORVIN-CODEXBÓL.

Közli: CSONTOSI JÁNOS.

Már Ireneo Affo¹ Taddeo Ugolettiről (Mátyás király egykori könyvtárnokáról) 1781-ben tartott emlékbeszédében mondja, hogy a páрмаi királyi könyvtárnak egy «Diomedis Carafae De institutione vivendi» című latin kézirat van birtokában, mely arról nevezetes, hogy fényes címlapján az arragoniai és Corvin-féle címerrel van díszítve, s Beatrix királyné számára ennek Mátyás királyhoz 1476-ban történt férjhezmenetele alkalmából írt oktatásokat foglal magában. Említi továbbá, hogy e kézirat valószínűleg azon egyetlen példány, mely magának a királynénak volt tulajdona, s hivatkozik Paciaudira, a tudós páрмаi könyvtárnokra, ki e nevezetes kézirat ritka voltát egy latin dissertatióban fejtegette.

Affo után Tiraboschi² mint kiadatlant sorolja fel e kéziratot; Nicolo Morelli pedig, a nápolyi királyokról 1849-ben közebeocsátott monographiájában,³ azonosnak tartja azon példánnyal, melyet a szerző Beatrixnak ajánlott.

Dr. Vogel E. G., ki az európai könyvtárakban levő Corvin-codexek jegyzékét összeállította,⁴ e kéziratot nem ismerte. Rövid

¹ Memorie di Taddeo Ugoletto Parmigiano, bibliotecario di Matia Corvino Re di Ungheria. Parma, 1781. 4r. 52—53. l.

² Storia della letteratura Italiana. Firenze, 1807. VI. k. I. r. 431. l.

³ Niccolo Morelli: Vite de Re di Napoli. Napoli, 1849. 4r. I. k. 254 l.

⁴ Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekenwissenschaft, etc. Leipzig, 1849. 8-r. 18. sz.

bibliographiai leírását Odorici, a pármiai könyvtár történetéről irt munkájában, a hatvanas évek elején tette közzé.¹

Régibb hazai tudósaink közül Horvát Istvánnak — a mint ezt jegyzetei tanusítják — irodalmi leírásokból volt e codex létezéséről tudomása. Ujabbán pedig *Pulszky Ferencz* hívta fel reá dr. Rómer Flóris nagyérdemű régészünk figyelmét, ki azt 1869-iki olaszországi tanulmányútjában megvizsgálta és az «Archaeologiai Értesítő» 1870-iki folyamában ismertette.

Azóta a Corvina maradványainak felderítésére a «Magyar Könyvszemle» által megindított bibliographiai nyomozások új szempontokat hoztak napfényre, melyeket a Corvin-codexek szakszerű leírásánál a Corvina bibliographiája érdekében figyelembe kell vennünk.

Ezek a szempontok vezéreltek 1878-ban, midőn felső-olaszországi tanulmányutamban a pármiai királyi könyvtár *Diomedes Carafa* codexét újból vizsgálat alá vettem s kutatásaim eredményét a «Magyar Könyvszemle» 1878-ik folyamában közzétettem.²

Ugyanakkor a Nemzeti Múzeum könyvtára számára *Perreau* Péter úr a pármiai könyvtár nagyérdemű igazgatójának szives közbenjárásával megcsináltattam a kézirat két czímlapjának színes kézi rajzát és szövegének pontos másolatát, melyet az eredetivel ugyancsak a most említett *Perreau* úr volt szives összehasonlítani.

Az 1882-iki budapesti országos könyvkiállításon az olasz kormány lekötelező liberalitásából a Corvina többi maradványaival a pármiai Corvin-codexet is kiállítottuk, s ezt urunk királyunk ő Felsege, ki a könyvkiállítást legmagasabb jelenlétével szerencsél-tette és a hazai közönség, mely a kiállítást igen sűrűn látogatta, annál nagyobb érdeklődéssel szemlélték, mert tudták, hogy ez azon kézirat, mely *Diomedes Carafának*, a nápolyi aragoniai ház udvari emberének, *Beatrix* királyné számára, ennek *Mátyás* királyhoz 1476-ban történt férjhezmenetele alkalmával irt utasításait tartalmazza és azon eredeti, egyetlen és kiadatlan példány, mely magának *Beatrix*nak volt tulajdona.

Ezen kiadatlan munka szövegét, mely a renaissancekori európai és magyarországi művelődési viszonyokhoz nyujt ismeretlen adalékokat, eredetileg dr. *Pulszky* Károly óhajtotta közrebocsátani

¹ Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria per le provincie Modenesi e Parmensi. Modena, 1866. 4-r. 440 l.

² 119—328. l.

s a kézirat művészi becsű illusztrációit műtörténeti és a szöveget művelődéstörténeti szempontból megvilágítani.

Ez óhajítás azonban Pulszky Károlynak az országos kép-tárban és a magyar parlamentben való nagy elfoglaltsága miatt nem volt megvalósítható, minek következtében a pármái codex szövegének másolata egy évtizedig asztalfiókomban hevert.

A múlt év őszén holdogult dr. Ábel Jenő barátom megkért, hogy a birtokomban levő másolatot az általa szerkesztett «Irodalomtörténeti Adattár»-nak engedjem át kiadás végett, hol az általa összegyűjtött ismeretlen irodalomtörténeti emlékekkel az én bevezetésemmel fog látni napvilágot.

Készséggel teljesítettem kívánságát s örömmel bocsátottam rendelkezésére a kért másolatot.

Fájdalom azonban, mielőtt Ábel ezen szándékát végrehajthatta és a kéziratot sajtó alá rendezhette volna, a magyar szakirodalom nagy kárára meghalt s Diomedes Carafa Institutióinak kiadása ismét halasztást szenvedett.

Ily körülmények közt arra határoztam magamat, hogy az Ábelnek átengedett kéziratot ki fogom adni a «Magyar Könyvszemlé»-ben s az általa kiszedetett szöveget, mely az ő halála óta a nyomdában felhasználatlanul hevert, a M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának engedélyével felhasználom jelen közleményemben.

Igy jött létre Diomedes Carafa Institutióinak kiadása, mely az irodalomban először a «Magyar Könyvszemlé»-ben lát napvilágot.

Mielőtt azonban a kiadás oeconomiajáról szólanék, szükségesnek tartom a pármái autograph-codex bibliographiai leírását a következőkben itt előrebocsátani:

E nevezetes codex, melynek *Diomedis Carafae De institutione vivendi* a czime, a XV. századból és pedig 1476 körüli időből származik, kis 8-adrétű, viola és zöld színű pergamenen arany és ezüst kerekded minusculákkal van írva s 39 beirt és 2 üres, összesen tehát 41 levélből áll.

Magassága 17, szélessége 12 centiméter. Kiállítása pazar fényről és művészi izlésről tanuskodik, egészben véve két fényes czímlapot, egy nagyobb miniatürt, egy miniatür initialét és 47 aranyba foglalt kisebb színes initialét tüntet fel.

A levelek eredetileg nem voltak számozva. Jelen számozását, melyet (bár nem egészen correct), mi is elfogadunk, Odorici

1866-ban eszközölte. Az írás tompa vonalozáson folyik s laponkint átlag 16 sort tesz ki. Jegyzetek vagy javítások nincsenek benne.

A quaterniók *A, B, C, D, E* arany majusculákkal vannak jelölve s úgy oszlanak meg, hogy az első quaterniora 5, a másodikra 6, a harmadik, negyedik, ötödikre 8, a hatodikra 4 levél esik. Az 1-ső és 4-ik levelet, melyek eredetileg a régi táblákhoz voltak ragasztva és a szöveghez nem tartoznak, a quaterniók közé nem számítottam.

A codex egy üres hártylevél után, a 2-ik levélben Colan-tonius Lentulus fordítónak Diomedes Carafa szerzőhöz intézett dedicatiójával kezdődik, melyben a fordító nagy dicséreték közt köszönetet mond Carafának, hogy a «De Institutione Vivendi» olasz nyelven írt munkájának latinra való fordítását reá bízta.

A dedicatio «COLANTONIVS Len | tulus Diomedī Ca-
rafae | comiti Magdaloni viro | clarissimo se commendat» etc.
szókkal kezdődik, s a 3-ik levél első lapjáig terjed. Az arany szövegtől eltérőleg, ezüst betűkkel van írva, bekezdéseit 7 arany initiale ékesíti.

A 3-ik levél második oldalán van az első címlap, fényes arany lombozatokkal diszitve.

A festés arany vázát ábrázol, melyből szegfű lombozatok futnak felfelé, s kétfelől szivalakú koszorút képezve, fönt egy szegfűben egyesülnek. A koszorú benseje fényes arany inscriptióban a könyv következő címét mutatja:

DIOME
DIS. CARRAFÆ.
COMITIS MAGDALO
NI. DE. INSTITVTIONE.
VIVENDI. AD. BEATRICE
ARAGONIAM. PAN
NONIAE. REGI
NAM. PRAE
FATIO. IN
CIPIT. FE
LICI
TE
R.

A második és voltaképeni czímlap az elsővel szemben a 4-ik levél első oldalán kezdődik, s a codexnek méltó fődísz. Fényes arany díszkeretből áll, mely a lap mind a négy szélét egészen kitölti s felső, alsó, jobb és bal részében, arany lombozatok közt symbolikus miniatúr képeket és jelvényeket mutat fel.

Dr. Rómer Flóris Ferencz érdemes régészünk e díszkeretet következőkép írja le.¹

«A 4-ik levél (címlap) kerete aranylombozatú; felül hölgymenyét, a tisztaság jelképe fut jobbra, mondatszalagban ez áll: DECORVM; jobb oldalon keskeny keretben egy hátulról tekintett nyitott könyv: baloldalon felül kerek keretben a balra néző igazság áll, jobbán karddal, baljában mérleggel, a középső keretben pedig egy nőalak, mely valami harmonika félet nyom össze, ezek közt felül arany korona alatt arany vár, vagy sziklaforma van, melynek osztályai közt fehér, háromszögű fog-félék látszanak. Ezen symbolumot nem vagyok képes magyarázni. A zenélő nő és egy másik korona alatt arany trónon vagy oltáron égő tűz látszik. A keret alsó részében a címertől jobbra kerek keretben oszlopot vivő nőt, az álhatatosságot, balra a jobbában kigyót, baljában tükört tartó nőt, az okosságot látjuk.»

Részünkről megjegyezzük, hogy e codex címlap-díszítése a Corvin-codexek ismert díszítésétől egészen eltér s határozottan a nápolyi könyvfestészeti iskola jellemét viseli. A díszkereten levő jelvények itten részint az arragoniai és nápolyi királyoknak, részint egyes erényeknek symbolumait képviselik.

A hölgymenyétet például többnyire ott találjuk az arragoniai királyok érmein, majd «Decorum» majd «Malo mori quam foedari» jeligével.² A tisztaságnak jelképe.

Az arany könyv symboluma előfordul II. Ferdinánd³ és II. Frigyes nápolyi királyok érmein «Recedant vetera» felirattal s a Sibilla-könyvekre emlékeztet.

¹ Arch. Ért. II. köt. Pest, 1870, 285—285. l.

² U. o. 83—84. l.

³ Niccolo Morelli, i. m. 185. és 191. l. — Symbola varia diuersorum principum. Praga, 1603. 2r, I. köt. 60 l.

Az oltáron lángoló tüzet II. Alfons nápolyi király érmei tüntetik fel,¹ s jelentőségét a sokat mondó jelige: «In dextera tua salus mea» magyarázza meg.

Végre azon jelvény, melyet dr. Rómer Flóris «arany vár vagy szikla-formának tart, s melynek osztályai közt fehér háromszögű fog-félék látszanak,» csakugyan szikla, de jelentősége nem ebben, hanem azon «fehér háromszögű fog-félékben» van, melyek nem egyebek, mint a gyémántnak jelvényei, s itt ennek természetes tündöklését a sziklában ábrázolják.

A sziklából ragyogó gyémánt I. Ferdinánd arragoniai király symboluma, ki ezt «Naturae non artis opus» jeligével közmondásossá vált igazságosságának feltüntetésére használta.² Kortársai u. i. elnevezték őt igazságosnak, ő azonban ezt az erényt nem annyira nevelésének, mint természetének róttá fel érdemül. Ezért választotta jelvényeül a gyémántot, mely a sziklából előtörő ragyogását nem a művészetnek, hanem a természetnek köszöni.

A díszkeret alsó részében két angyal tartja Mátyás király és Beatrix egyesített czimerét, melynek alapján a codexet a Corvinának vindicáljuk.

A paizs négy mezőre oszlik, s öt ágú arany-lemez korona fedi.

Az első mező két almezőből áll, s négy ezüst és három vörös pólyát (négy helyett), és kék alapon kettős arany keresztet mutat fel; a második mezőben vannak az arragoniai, nápolyi és jeruzsálemi királyok jelvényei; a harmadikban, mely ismét két almezőre oszlik, kék alapon fekete holló arany gyűrűvel és vörös alapon kettős farkú ezüst cseh oroszlán, a negyedikben ismét a nápolyi, jeruzsálemi és arragoniai királyok jelvényei jönnek elő.

A czimer alatt még egy kerek paizsocska van, mely négy ezüst és három vörös pólyából áll, s alatta arany majusculákkal ez a szó olvasható: «FIDELITAS».

Ez a Carafa család czimere,³ mely az eddigi búvárok figyelmét úgy látszik kikerülte.

A czímlap fénypontja azon kép, melyet a fönt említett díszkeret foglal be, s Beatrix királynét a könyv szerzőjével együtt

¹ Morelli, i. m. 206. l. és Symbola varia etc. 117. l.

² Morelli, 206. l. — Symbola varia etc. 65. l.

³ Imhof Jac. Wilh. Historia Italiae et Hispaniae Genealogica etc. Norinbergae, 1701. 2r. 301. l.

ábrázolja. Boltívezett teremben trónon ül a királyné, fején arany sugárkorona; jobbát egy térdelő lovag felé nyújtja, hogy kezeiből egy vörös bársony kötésű, arany kapesokkal diszitett könyvet vegyen át, míg baljával a trón karjára támaszkodik s lábait két violaszínű, aranyrojtos vánkös-zsámolyon nyugtatja. A trón alatt arany majusculákkal olvasható: «BEATRIX REGINA».

A térdelő lovag újatlan zubbonyba van öltözve s a háta mögött rézsutosan irt arany inscriptio:

DIOMEDES
PERPETUO
FIDELIS.

kilétét ismerteti meg.

A kép alatt kezdetét veszi Diomedes Carafa előszava, melyben művének megírását indokolja. A C initiale igen fényes, s arany négyszögben a babérkoszorús szerzőt álló helyzetben tünteti fel, a mint jobbát zárt könyven nyugtatja, balját pedig magyarázatra emeli. Az előszó: CVM SEMPER iis parendum mihi statuerim, quibus ratio et cura parendum esse praescribunt etc. szavakkal indul meg, s a 6-ik levél első lapjáig terjed.

Ugyanitt kezdődik a szöveg, mely a következő fejezetekből áll:

De colendo deo.

De gratiis patri habendis.

Quae erga germanum, ducem Calabriae servatura sit.

Quae in reliquos germanos.

Quid erga omnes proceres et aulicos observandum.

Qualis erga conditionem munerum futura sit.

DE TEMPLORUM VISITATIONE.

Quid in digressu a patre servatura sit.

Quid erga comitivam legatorum Pannoniae Neapoli observandum.

Quid erga sibi in itinere obviantes servandum.

Quid erga consiliarios suos servandum.

Quid in itinere sit observandum.

De custode pedissequarum instituendo.

Quid in urbe Roma sit observandum.

De oratione habenda apud PONTIFICEM MAXIMUM.

Quid impetrandum a pontifice.

Quid in ceteris urbibus observandum.

De ratione itinerandi et pernoctandi.

De donis datis communicandis.

De cura totius comitivae.

De secretario

Quod erga externos omnes comis sit.

Quid erga sibi occurrentes.

Quid erga regem forte sibi obviantem.

Quod in scribendo ad socrum sit officiosa.

Quid erga maritum et socrum sit observandum.

Quod uxor in omnibus viro suo placere studeat.

Quod in itinere a proceribus mores viri intelliget.

Quid in primo congressu viri observandum sit.

De summa erga maritum veneratione.

De cubiculis pedissequarum.

Quid erga delegatos a marito viros et mulieres.

Quod eos, quos maritus amat, diligat.

Quod voluntatem suam per SOCRVM virum (*igy*) doceat.

Quod in defectione ignorantiae se marito excuset.

Quod viro gratias agat de ancillis Italicis sibi concessis.

Quod ea, quae de se apud patrem praestitit, apud et maritum praestet.

De pecuniis a marito constitutis bene locandis.

DE SALARIO FAMILIARIBVS PROSPICIVNDO.

De lingua Pannonica edocenda.

Quid a marito exploret de legatis nuptiis intervenientibus.

De muneribus dono datis.

De coniugio gratissimo ostendendo.

Quid erga personam mariti observandum.

De auditis admittendis et reticendis.

Quod patrem et germanos aliosque sibi deditos litteris frequentet.

Quod ad pontificem maximum crebras det litteras.

A szöveg a 6-ik levél első lapján, «Omnibus externis humanisque rebus reverentia et cultus in deum optimum maximum est anteponenda» szavakkal kezdődik, s a 38-ik levél 2-ik lapján a ΤΕΛΟΣ szóval végződik.

Az utolsó sor alatt ezüst betűkkel a leíró oda írta nevét: «Joannes Marcus Cynicus exscripsit».

A codex vörös bőrkötése ujabbkori, s préselt arany diszítések közt a pármai hercegek jelvényeit mutatja. A könyvtáblák belsejét és az első és utolsó makulatur levelet kék fakó selyem levél borítja s valószínűleg még az eredeti kötésből származik. Az első tábla belsejére Beatrixnak kézi rajzban készült emlékérmé van ragasztva a következő körirattal:

DIVA-BEATRIX-HVNGARIAE-REGINA.

A codex provenientiájáról a pármai könyvtárban bővebb felvilágosítást nem nyerhettem, de valószínű, hogy a Farnese könyvtárból származik, mely a Bourbonok tulajdonában 1735-ig Pármában őriztetett. Ekkor vitette át a könyvtárt III. Bourbon Károly Nápolyba.

A codex könyvtári signaturája : GG. III 170. 1654.

Ennyit a könyv bibliographiájáról.

Szerzőjéről és tartalmáról a következőket jegyezzük meg.

A codex Carafa Dioméd magdaloni grófnak Beatrix számára irt oktatásait tartalmazza, s egész kiállítása után ítélve kétségkívül ugyanazon példány, mely magának a királynénak volt tulajdona. A szerző a Carafák hirneves nemzetségéből származik, s a XV. századi bölcsész-erkölcstani írók közt kiváló helyet foglal el. Családjából Carafa Olivier Beatrix királynét koronázta, Carafa Orsini I. Ferdinándot temette, szerzőnk pedig I. Alfonz és I. Ferdinánd arragoniai királyok alatt a belső titkos tanácsosi méltóságot viselte s mindkettőnek kedves udvari embere volt.

Midőn I. Ferdinánd arragoniai király leánya, Eleonora, a ferrarai herceghez ment nőül, olasz nyelven oktatásokat irt számára, melyekben a jó fejedelem kötelességeit ecsetelte. Munkája Battista Guarino és Pietro Gravina latin fordításában, «De regentis et boni principis officiis» cím alatt ekkoráig több kiadásban jelent meg.

Beatrixnak, a király második leányának Mátyás királyhoz való férjhez menetele alkalmából hasonló feladat várakozott a szerzőre, ki ezt oly lelkiismeretességgel oldotta meg, a minőre egy királyné felszólítása méltán igényt tart. Oktatásokat irt ennek számára, s mint az előszóban mondja, Beatrix egyenes felszólítására fogott munkájához. Eredetileg olasz nyelven írta; a mostani latin formába Colantonius Lentulus XV. századi humanista öntötte.

Az oktatások Beatrix királyné életmódját vannak hivatva szabályozni. Kiterjeszkednek az élet minden nevezetesebb mozzanataira, s a magyar speczialis viszonyokat is kellő figyelemre méltatják.

Szerző 47 fejezetre osztja be könyvét. Minden fejezet egy oktatást foglal magában s az arany szövegtől eltérőleg ezüst feliratot visel.

Az első oktatás az Isten iránti tiszteletről, a második az édesatyja iránti háláról, a harmadik, negyedik a testvérei iránti tiszteletről szól. A további oktatások arra vonatkoznak: hogy viselje magát a nápolyi országnagyok előtt a bucsúzáskor, mire figyeljen, mikor az édesatyjától elválik, mily figyelemben részesítse a magyarországi küldötteket, mily életmódot kövessen az úton, mit beszéljen Rómában a pápával és mit kérjen tőle. Tanácsolja Beatrixnak, hogy kiséretének gondját viselje és nyájas legyen azok iránt, kikkel az úton találkozik. Ha a király netalán elejébe jönne, tettesse magát, hogy nem ismeri, mikor pedig felismerte, szálljon le a lóról, de csak a jobbját nyújtsa neki. Mátyás király édesanyja iránt legyen előzékeny és iparkodjék kedvében járni; azon legyen, hogy a király hajlamát mindenben megnyerje és állandóan magához bilincselje; legyen iránta legnagyobb tisztelettel és gyöngédséggel; köszönje meg neki, hogy udvartartásában meghagyta az olasz szolgálókat. A férje által számára kijelölt pénzt jól helyezze el, stb.

Reánk nézve a legfontosabb fejezet, mely a magyar nyelv megtanulásáról szól. Ebben szerző lelkére köti Beatrixnak, hogy a magyar nyelvet és szokásokat sajátítsa el, tanácsolja neki, hogy már az úton rendeljen valakit maga mellé a magyar kíséretből, ki őtet a magyar nyelv első elemeibe beavassa, ha aztán Magyarországon lesz, a környezetében levő magyar szolgálóktól könnyen tanulhat tovább. Itt tanácsolja neki, hogy azokat, kik az ország minden részéből tiszteletére fognak sietni, ne várokoztassa sokáig, hanem bocsássa azonnal maga elé és fogadja nyájasan. «Minden várokozás — úgymond — a legterhesebb szokott lenni.» A két utolsó oktatásban arra inti, hogy édesatyjával, testvéreivel és a pápával élénk levelezést folytasson s figyelmezteti, mit írjon Magyarországból a pápának.

Ez főbb vonásokban a codex tartalma. Reánk nézve kiváló érdekű azért, mert eddigelé sem kiadva, sem felhasználva nincsen.

Diomedes Carafáról még megjegyzem, hogy az «Ammaestramenti militari», és egyéb verses munkáin kívül, még egy «Trattato de lo optimo cortesano» című munkát írt, melyet szintén Beatrixnak ajánlott fel, másolását hasonlóan Joannes Marcus Cynicusra bízta. Egy ilyen című, hely és évnélküli hártya incunabulumot őriz a Trivulzio örgrófi család milanói könyvtára a következő dedicatióval: «Alla serenissima regina Beatrice d'Aragonia, felicissima regina de Hungaria, Boemia» etc ¹

Mínthogy ezen hártya-incunabulum fényes díszpéldány, nem lehetetlen, hogy azon 4 Corvin-codexsel, melyek a Trivulzio örgrófiok milanói könyvtárát díszítik s melyekből a Nemzeti Múzeum könyvtára 1886-ban egy Attavantes-Corvin-codexet 6500 frankért vásárolt, került ezeknek gyűjteményébe.

A mi a codex szövegének kiadását illeti, ebben lehetőleg az eredeti orthographiához ragaszkodtam. Különben pedig szem előtt tartottam azon elveket, melyeket az újabb szövegkritikai iskola ily szövegek kiadásánál követni szokott.

A codex két címlapját a kiadáshoz eredeti nagyságban autotypiai hasonmásban mellékeltem. (L. a II. és III. mellékletet.)

Végül megjegyzem, hogy a páрмаi másolatot a codex eredeti szövegével boldogult dr. Ábel Jenő barátom az 1882-ik évi budapesti országos könyvkiállításon pontosan összehasonlította, s a variánsokat a másolatban megjelölte.

A kiadás tehát az általa felülvizsgált és kijavított másolat alapján készült.

Még csak annyit, hogy ezen bevezetésben a páрмаi Corvin-codexről a «Könyv-Szemle» 1879-diki folyamában közölt ismeretésemet újból felhasználtam és ennek adatait kiegészítettem.

Ezek után a munka eredeti szövegét a következő lapon közlöm, a mint következik:

¹ Tiraboschi, i. m. VI. k. I. r. 431 l.

COLANTONIVS LENTULUS DIOMEDI CARRAFÆ COMITI
MAGDALONI VIRO CLARISSIMO SE COMMENDAT.

Debentur a me tibi, præstantissime vir, gratiæ non vulgares, qui Socratica et plena philosophia inventa tua mihi imprimis communicata esse velis. Nam cum nuper ad BEATRICEM Aragoniam Hungarorum¹ reginam libellum vernaculum scripseris de institutione vivendi, in quo multa elucent digna philosopho et quæ facile ingenii tui gravitatem declarent, me unum ex omnibus elegisti, cui convertendi curam iniungeres,² ut mutata vernacula Romanam faciem per me indueret. Quid profecto aut ad nomen speciosius, aut ad gloriam illustrius mihi accidere potuit, quam tanti viri iudicio eum haberi, quem laudis suæ, quam ex ingenii beatitudine assequitur, nolit esse immunem? Dedi igitur operam pro virili, ut mandatis tuis satisfacerem, quamquam id a me tempore alienissimo postularis. Nondum enim ex validitudine gravissima, qua (ut nosti) penes ad mortem laboravi, eram sane confirmatus. Verum in eo vel id laborem reddidit faciliorem, quod omnia erant æque locata et suis digesta locis, ut paene³ ad verbum Romanae structurae elegantiaequè servierint. Ex quo fit, si quid in eo opusculo occurreret legentibus dignum doctorum auribus, id totum tibi tribuendum censeam. Accipe ergo opusculum ex mandato tuo pro facultate mea absolutum, ea lege, ut si minus latinitas inventorum gravitati responderit, Veneris marito tradatur, quo minus industria tua inficiatur. Vale et memento mei.

DIOMEDIS CARRAFÆ COMITIS MAGDALONI DE
INSTITUTIONE VIVENDI AD BEATRICEM ARAGONIAM
PANNONIAE REGINAM PRAEFATIO INCIPIT FELICITER.

CUM SEMPER iis parendum mihi statuerim, quibus ratio et iura parendum esse praescribunt, profecto sentio, sacra maiestas, in quantam curam cogitationemque me coniecero, cum

¹ Hungorum C. ² iungeres C. ³ pene C.

mihî in mandatis dederis, ut ad te scribam commentariolum de praeceptis, quibus futuris temporibus te ipsam moderareris et regeres, et in itinere, quod hinc ex Neapolitano paterno regno in regnum vestrum Pannoniae conficiendum est, et simul atque eo perveneris, quomodo tibi agendum sit cum maiestate incliti regis mariti tui et quonam pacto cum matre eiusdem vivendum, — qui mores cum proceribus, qui cum iis, qui vestrae ditioni parent, quos subditos et vassallos appellamus, quique cum populis servandi sint. Nam hinc optemperandum esse mihi propono. Inde vires meas reputans facile cognosco, quod imponis oneri imparem esse naviculam meam, quae praeter quam non capit tantum, quod me non parum dehortatur, verum id magis multo, quod maiestas tua ob singularem et excellentem, et supra aetatem in omni genere sapientiam ipsa multo melius praestare posset. Verum utrumque perpendens, si foret in alterutro delinquendum, satius simul et sanctius existimavi oneri iniuncto succumbere, quam videri sanctissimum obedientiae munus neglexisse, illud frequens apud vulgum proverbium in meam sumentem excusationem, quod censet eum, qui, quod facultatis suae est, praestat, si deficiat, immunem culpae haberi debere. Quare, sacra maiestas, quibus possum precibus te oratam esse velim, ut quandoquidem mihi id mandare placuit, item tibi placere velit, ut non modo tu in hac re putes me omni carere culpa, si pro dignitate rei non satisfecero, ut me certe satisfacturum nequaquam existimo, verum etiam apud eos excusato, in quorum manus haec pervenerint, me scilicet non arrogantia aliqua, sed obedientiae officio ductum hunc laborem suscepisse. Etsi mihi compertum exploratumque est pleraque eorum, quae a me hic tradentur, abs te et accurate et diligenter observari, tamen a me nequaquam praetermittentur, non quod maiestatem tuam in his admoneri oporteat, sed quod parum susceptum laborem decere videatur.¹

De colendo deo.

OMnibus externis humanisque rebus reverentia et cultus in deum optimum maximum est anteponenda tam in abdito et

¹ videtur C.

sine arbitris, quam palam et in aperto sine arbitris erogare elemosinas, ut Christiane loquamur, divinis carminibus insistere, in mentem revocantes supplicium Christi dei maximi, quod subiit, ut nostrae saluti consuleret. Nam si nos nullam salutis curam gerimus, suscepta in nostram salutem tormenta nobis periisse certum est. Igitur omni diligentia curandum est, ut ea de nobis praestemus, quae ipsi deo grata futura intelligimus, ea caventes, quae novimus displicitura, cogitantesque humana omnia esse vanitatem vanitatum. Nam decedentibus alterutrum nobiscum ferendum est: aut enim bene viventes ad beatorum locum (quem paradysum appellamus) transmigrabimus, rem perpetuam et aeternam, ubi, ut Ciceronis verbis utamur, sempiterno aevo fruemur, aut ¹ ea beatitudine felicitateque amissa descendendum est ad tormenta et cruciatus infernos, ubi nullus poenitentiae conceditur locus, quoniam omnia nobis a deo prospecta sunt, quibus facile salutis nostrae consuleremus. Propalam et in oculis hominum haec praestanda sunt, quotidie divinis rebus summa cum religione interesse, ² visitare et salutare templa et imprimis ea, ex quorum visitatione aliqua peccatorum expiatio conceditur, rebus sanctis divinisque cupidissime frui, rursus ex adversis ³ magna molestia affici. Quae omnia eo magis regibus et reginis summisque principibus consentanea sunt, quo ⁴ non solum proficiunt ipsi, sed aequae viventes exemplo sunt omnibus, qui eos pro maiestate admiratione quadam intuentur. Nam hoc experimento saepe intellectum est et usu fere evenire consuevit, ut quae subditi suis principibus usurpari cognoscant, ipsi pertinacissime sectentur. Itaque deficientes ipsi a recta vivendi ratione non modo se eunt perditum, sed ut multi pereant, causam praebent quam apertissimam, et ita e contrario multi eorum exempla secuti recte viverent, ex quo magnis apud deum meritis dignicenseri deberent, ut contra poenis.

De gratis patri habendis.

UBI sollemnia nuptiarum erunt ex more celebrata bonis auspiciis, ex Neapoli in regnum tuum iter ingrediendum est; verum prius haec abs te diligenter sunt observanda. Apud domi-

¹ at C. ² interesse C. ³ diversis C. ⁴ qui C.

num regem patrem tuum orationem habeto, in qua eidem immortales gratias ages de omnibus rebus, quas paterna indulgentia in te honorificentissime contulit. Secundo loco precibus summis contendito, ut tui frequentissime velit esse memor, cum in tuam gratiam, tum vel maxime, ut omnes istic intelligant te ab eo magni fieri et vehementer amari, mox ut tibi clementer parcat, si forte dicto aut facto maiestatem eius laeseris, id reiiciens cum in ignorantiam, tum in aetatem iuvenilem, quae ad errores et lapsus prona esse consuevit. Praeterea genibus nixa rogato, ut omnia tibi fausta dicat, idest, ut Christiane loquamur, det tibi benedictionem, nec id aliter quam nixa genibus id abs te peti consentias. Commendato omnes quicumque remanent et quicumque te sequentur, sed eos imprimis, qui in tua familiaritate vixerunt.

Quae erga germanum, ducem Calabriae servatura sit.

ERGA germanum illustrissimum Calabriae ducem omnia, quae de patre praecepta sunt tibi, diligenter sunt servanda praeter benedictionis exactionem, quam indulgere proprium parentis est. Eum rogato, ut non modo fraterne velit tui meminisse, sed ut suis commendationibus semper sis patri commendata.

Quae in reliquos germanos.

RELiquos germanos hortator simul et admoneto, ut prius regem patrem, mox ducem summa et pietate et obedientia prosequantur, declarans te vehementer dolere abs te id melius praedicari, quam praestare scivisse. Ad haec rogato, ut nulla tui commendandae et regi et duci per eos fiat cessatio, promittens illis favente deo in his, quae tuae facultatis erunt, te ipsorum futuram memorem.

Quid erga omnes proceres et aulicos observandum.

OMnibus proceribus et aulicis, qui te alloquentur, gratias agito, quod sollemnia nuptiarum sua praesentia honestaverint, in omnibus facultates tuas offerens, rogatoque, ut interdum ad te

scribant. Et hoc idem, quod erga proceres et aulicos observandum praeceptum est, observato cum nobilibus et matronis Neapolitanis. Verum aulicos et regis familiares diligenter admoneto, ut te frequenter ei commendent.

Qualis erga conditionem munerum futura sit.

Et quoniam non ignoro maiestatem tuam multis variisque muneribus donatum iri pro conditione et facultate donantis, tu ostendito omnia fuisse et gratissima, et acceptissima, quod vel eo studiosius faciendum est, quo minora erunt, nam nulli¹ propterea parva impendunt, cum maiorum facultate careant, et inde quasi in proverbium cessit, non parvi faciendum esse munus (etsi parvum est) pauca possidentis. Et hoc non modo in itinere, verum ubi in regnum perventum erit, studiose enitare omnes tibi conciliare et comitate prosequi, illud tecum reputans principium comitatem in homines pecuniariam solutionem haberi solere. Non enim semper argentum et aurum dari potest, quorum facultas frequenti datione exhauriri solet; at bona verba quo copiosius impenduntur, eo minus exhauriri possunt, nam comitatis quadam velut exercitatione omnia a nobis comius proferuntur.

De templorum visitatione.

SI iudicio consilioque meo obtemperandum censes, omnino ab rege id tibi impetrandum ducas, ut die, qui² discessui destinatus est, aliquod religiosum templum salutes: aut divi Januarii, aut beatissimae virginis, quod Nuntiatae appellant. Verum mea sententia divi Januarii salutatio multo videtur oportunior, quia cum sollemniter et cum pompa tibi equitandum sit, nulla itineris fieret iactura. Omnino id tibi observandum proponas, ut in quocumque oppidum diverteris, imprimis visitationem templi memineris, sive quod religiosius, sive quod celebratius habeatur. Nam ut a me frequenter admoneri solebas, huiusmodi, quae ad religionem pertinent, quo saepius fiunt, eo laudabiliora censentur, quae tibi non modo in his locis, per quae iter facere

¹ nonnulli ? ² quâ (így) C.

contigerit, praestanda sunt, verum cum Pannonicis comitivae tuae. Quippe de te talem in itinere opinionem concipient, ut simul ac in Pannoniam perveneris, parum sit tibi de existimatione laborandum.

Quid in digressu a patre servatura sit.

ET Quoniam affirmare non possum, quousque rex se tibi comitem praebat, ut loci admonere possim, memento in digressu, ne committas, ut aequae lachrymis confundaris, ut oblivione capiaris iterum supplicandi de benedictione, immo omni ratione experiare pedes et manus deosculandi.

Quid erga comitivam legatorum Pannoniae Neapoli observandum.

DE comitate, quae erga eos exhibenda est, qui ab rege Pannoniae inclyto marito tuo legati mittentur, dum eris Neapoli, parum laborandum est. Meminisse enim debes mandatorum domino Francisco eiusdem legato, in quibus id imprimis dedisti, ut ab eo exigeret, quomodo cum iis te gerere debeas? Qua de re omnino existimo te redditum iri certiore. Praeterea quonam pacto recipiendi sint, impendet et Ferdinando regi patri tuo et germano, duci Calabriae, quos certum habeo nihil praetermissuros, quod ad decus et eorum ornamentum pertineat. Verum non desines et ducem et Don Joannem rogare, ut causa tua enitentur iis omnem comitatis amorisque declarationem ostendere. Quippe ita velim tibi esse persuasum unicuique gratum esse et laudari et comiter accipi, quae aut agunt, aut agenda sunt. Nam saepe memini te vehementer delectari solitam, si quando acciderit, aut aliquid tibi pater instituerit, quod abs te aut dictum aut factum sit cum eiusdem approbatione. Itaque tu tibi exemplo esto, et quod tibi ingratum est, idem omnibus ingratum esse ducas.

Quid erga sibi in itinere obviantes servandum.

IN itinere illud praetermittendum non est, doceri conditionem et nomina omnium eorum, qui ab rege marito tuo tibi mittentur obviam, ut nunc illum humaniter alloquere, nunc hunc

diligenter roges. Quod ut possis, nunc in ðiversoriis, nunc in itinere acciderit, ut omnem illis et humanitatem et familiaritatem queas ostendere. Nam in tam longinquo itinere facile omnibus poterit satisfieri sine suspicione nimiae familiaritatis tua servata dignitate.

Quid erga consiliarios suos servandum.

VERUM primores eorum, quos tibi rex maritus tuus consiliarios delegaverit, abs te et frequentandi et venerandi sunt, non solum vulgari declaratione, verum privata, nihil ostendendo tibi accidere, de quo eos non consulas. Et scias, velim omnes tuos actus gestusque eos diligenter accurateque observaturos. Et quia eiusmodi munus iis tantum iniungi consuevit, qui ingenio, prudentia et usu rerum valent, facile et statim animadvertent et perspicient, quid valeas, et quanta sit tua facultas, quae natura, qui mores: profecto non latuerit eatenus, ut antequam in regnum pervenias, omnia cumulatissime de te et tuis moribus rex erit edoctus. Itaque curandum est, ut de te ea significentur, quae (ut scio) a tua praestanti et excellenti natura facile possunt exhiberi. In quod vel propterea ¹ tibi enitendum est, quod quae primum in alterutram partem de hominibus concipiuntur, postea non facile dilui possunt, praesertim si concipiuntur testimonio summorum autoritate virorum. At illa cures, ut humanitatem tantam prae te feras, a qua natura vincatur. Item observandum, ut in vultu neque animi commotio, neque ulla tristitia elucescat, quia quemadmodum voluntate divina alios conditione antecellit, sic etiam alios vos a caeteris agere debetis, praesertim cum tam probabilia, quam improbabilia factu in vobis multo quam in coeteris sunt notabiliora. Neque tamen, velim, ita existimes a me dissolutos cachinnos probari, sed eum risum, in quo aliqua ingenuitas appareat. Tristiores enim et ii, quos melancolicos appellamus, ab omnibus refugiuntur, nec quisquam ² est, qui libenter iis adhaereat. Itaque in omnibus mediocritas servanda est.

¹ praeterea C. ² quisque C.

Quid in itinere sit observandum.

IAM ¹ nunc de his, quae in itinere servanda sunt, praecipendum arbitramur. Ubique credendum est te multos visitaturos, alios ut te solum intueantur, alios benivolentia et amore in patrem, alios in virum, et proinde multi te honore et muneribus prosequantur et suis impendiis excipient. Memento igitur pro dignitate munerum alios comiter et humaniter alloqui, aliis immortales agere gratias. Nec obliviscare admonere tuos, quibus eiusmodi administrationis cura impendet, ut nunquam quicquam supervacuum sumant, immo ordinario et instituto minus, et si quod forte defuturum cognoscerent, quam primum emant. Decorum enim et summa laude dignum: in summa libertate sumendi modestissime et parcissime te agere. Id profecto omnes et modestiae et prudentiae non vulgaris esse iudicabunt. Id praeterea observandum est, ut antequam ex oppidis, in quae diverteris, discedas, hominem instituas, cui curae sit intelligendi, an quisquam re quapiam sit fraudatus, quod ut intelliget, statim det operam satisfaciendi.

De custode pedissequarum instituendo.

NON est apud me dubium, quoniam id tute diligenter facere soles, te scilicet aliquem instituturam, qui semper pedissequas et ancillas tuas adequitet, ne a viris intercludi possint et cum iis colloqui. Velim te scire huic oneri non sufficere unum, sed pluribus opus esse. Nam unus saepe aut viarum angustiis remanere cogitur, aut aliis necessariis rebus. Ad haec admonendae ipsae pedissequae, ut si etiam ad sermonem provocarentur, non respondeant, nisi ab iis data venia, quibus earum cura iniuncta est, quod profecto institutum apud omnes gentes et pulchrum et decorum est, sed imprimis apud Pannonicos, qui suapte natura zelotipi memorantur.

¹ ia (igy) C.

Quid in urbe Roma sit observandum.

IN ¹VRBE Roma ita te geras, ut omnes mores gestusque tui aperte respondeant naturae excellentiae, qua imprimis insignita es. Idque praesertim animadvertendum est, omnes cardinales non minus sibi adsumere, quam sibi in suis regnis soleant reges, et potissimum Romae. Igitur maiestas tua nullo pacto consentiat eorum quenquam taedio ² expectationis affici, ut non modo comiter alloquaris, verum cuique ad magnum spacium obviam prodeas. Nam eiusmodi comitatus genus parvi constat et solet ab omnibus haberi plurimi, et quoniam cardinales ex diversis nationibus sunt, in suam quisque patriam de vita et moribus tuis litteras dabunt. Itaque illis praebenda materia est, ut de te ea significant, quae de regina significari debeant, in quibus praecipue humanitatis ratio habenda est. Et quia te magna cupiditate teneri arbitror, totum illud tempus, quo Romae futura es, impendendi in lustrandis religiosis locis, non autem in coenis et conviviis, quare cum iis qui te forte invitabunt, quo minus adesse possis, causator cupiditatem ea circumspiciendi, quae nunquam amplius abs te spectanda sunt.

De oratione habenda apud pontificem maximum.

APUD pontificem maximum, si iudicio meo standum putas, oratio habenda est, in qua illud maxime complectendum arbitror, ut declares, quantam voluptatem fructumque perceperis non solum sanctitatem suam iampridem tibi desideratissimam praesentem intueri, verum spectare et parentis et mariti amicum benivolentissimum patremque indulgentissimum, rogando simul et orando, ut quemadmodum hactenus Christianae rei acerrimum et defensorem et tutorem se praebuerit, ita in posterum pergat. Et quamquam in hanc rem maritus tuus animo sit deditissimo, tamen ad te pertinet, ut eiusdem vel uxorem, et sane tuarum partium est adhortari sanctitatem eius, ut causa dei maximi aliquid adhortationibus tuis ad tam laudabilem et sanctam cupiditatem defendendae religionis accedat.

¹ Sn (igy) C. ² tedio C.

Quid impetrandum a pontifice.

UBI maiestas tua peroraverit, meminerit admonere pontificem expeditionis pilei, cuius sanctitas eius satius abundanter admonita est. Studiose etiam orato et summis precibus contendito, ut impetretur apostolico privilegio aliqua peccatorum condonatio. Itemque impetres, ut sic loquamur, eiusdem benedictionem, agens illi gratias de honore, quem in te omnino collaturum arbitror. Verum illud imprimis te admonitam esse velim, ut ante coronationem ex manibus ipsius pontificis sacratissimam eucaristiam sumeres.

Quid in caeteris urbibus observandum.

ITEM in caeteris urbibus, quae republica vivunt, omnes cerimonias et pomparum apparatus conscientia Pannonicorum, qui in tua comitiva erunt, facito, ne forte in opinionem veniant se abs te contemni; et si delinquendum est in alterutro, praestat excessu, quam defectu humanitatis delinquere. Illud praeter eundem non est, ut si forte sororem tuam Helionoram ducissam Ferrariae visere contigerit, quamquam sis regina et ipsa eiusmodi dignitate careat, tamen non aliter eam venereris, quam matrem et sororem, quae aetate ante eat, admonitis prius Pannonicis causae impellentis, quod in te prope infanti officio ipsa sit usa materno.

De ratione itinerandi et pernoctandi.

ILLud etiam in memoriam revocandum, ut pridie cuiusque diei deliberetur, discedendumne sit postridie, et ubi constitutum est de abitu, quota hora abeundum sit, declaretur omnibus. Verum de hora illud observari debere existimo, ut potius aliquid temporis supersit, quo commodius disponi possint omnia, quam, ut celerius iter ingrediaris, ad ordinandum deficiat. Posset ob temporis breviter accidere, ut proceres praesertim Pannonici, qui in tua comitiva sunt, te cogerentur operiri, quod quam molestum sit, tute consydera. Itaque ut semper aliquid temporis supervacuum

sit, curandum est, ut intelligant te malle taedio expectationis afficere, quam ipsos. Adde, quod fere non expectant, et si qui forte remanent, non sine summa molestia praestolantur et quidem murmurantes, praeterquam si ob rem divinam foret expectandum. Cui quominus intersis, cave, committas te ab ullis negotiis impediri.

De donis datis communicandis.

ILLud praeterea animadvertendum est, ut omnia munera, quibus in itinere donabere, imprimis cum Pannonicis communices pro sua cuiusque et dignitate, et conditione, diversis quidem temporibus, etiam si earum rerum apud te supersit nihil.

De cura totius comitivae.

ET si alicui ex comitiva tua quocunque pacto adversi aliquid accideret, ut usu evenire consuevit, maiestas tua velit omnia diligentissime explorare et omnibus pro facultate consulere. Si rixae pacificandae, si equorum iactura aliquo pecuniarum adminiculo sublevanda, et si id minus abs te praestari potest, curandum, ut saltem intelligant id tibi vehementer displicere. Aegroti ut tuo nomine visentur, et si contingeret aliquem ex primoribus aegrotare,¹ abs te ipsa visitatio praestanda est.

De secretario.

AN tibi ab rege marito tuo prospiciatur a secretis (quem vulgus secretarium appellat) ut abs te frequenter postulatum est, haud scio. Si mittetur,² non est committendum, quin quotidie omnia scribantur et regi significantur, quo de totius itineris tui progressu reddatur certior, quanquam non quotidie statores expediri queant, aliquando tamen quoquo modo litterae perventurae sunt. Item mandato a secretis tuo, ut omnia ad regem patrem tuum diligentissime perscribat. Et si forte a marito non prospicietur, hic tuus utrique satisfaciet.

¹ egrotare C. ² Si mittetur, si mittetur C.

Quod erga externos omnes comis sit.

PRAETERITA Italia, offeret sese Germania, cuius gentis et vita et mores longe a nostris diversi sunt; tamen maiestas tua omnes humane et comiter adeat, declarans imperatorem esse tibi sanguine coniunctum. Profecto maiestati tuae tam longinquum iter in summa fortuna reponendum est, ut insigne et excellens tuum ingenium, quo a natura praedita es, tot gentibus elucescat. Quare diligenter studendum est, ut quando longi itineris subeundus est labor, fructum non parvum consequare nominis. Nam eiusmodi occasio raro sese offerre consuevit.

Quod erga sibi occurrentes.

NON vereor regem maritum tuum omnino tibi missurum obviam comitivam non modo virorum, verum et mulierum. Ea igitur persona tibi induenda est, ut omnibus placeas. Nam cum iis satisfeceris, qui Neapolim venerunt, et mox iis persuasissimum tibi esse potest te magnum inde fructum relaturam. Et scias, velim, si pecuniis pensari possent, eiusmodi commoditates magni esse comparandas.

Quod erga regem forte sibi obviantem.

ET Quoniam simile vero est, ut antequam pervenias, maritus incognitus obviam prodeat, ut omnes gestus moresque tuos exploret et prospiciat, est igitur cum iis, qui obviam veniunt, talis morum ineunda ratio, ut ita te componas, ita modereris, ut si etiam incognitus adsit rex excellentem prudentiam recognoscat. Et quanquam aliquo argumento regem ipsum cognosceres, tamen dissimulato cognoscere, praeterquam si ab eo clarissima praebetur causa; etiam tunc id ostendito, tibi creditu esse difficillimum. Verum ubi eum esse amplius dissimulari non poterit, statim ex equo desilito et pro dignitate eum venerator, nullius eidem rei copiam praebens praeterquam coniunctionis dextrae.

Quod in scribendo ad socrum sit officiosa.

ESTO Praeterea diligentissima in officio litterarum ad socrum, declarans, quanta cupiditate tenearis eam videndi. Et quam convenientius est eam tibi obviam prodire, quam te ipsi, tamen studeto eam declarationem praestare, ut eius in te animum summa benivolentia obnoxium reddas, ut omnino fore confido. Eam tibi sacram maiestatem semper tibi conciliatam serves, necesse est ¹, ut in omnibus, quae apud maritum tibi agenda sunt, eius opera utaris. Nam de rebus tuis te ipsam agere nequaquam decet, neque praesentiori opera uti poteris, quam socrus. Itaque eam venerando et amando et laudem, et commoditatem non parvam retuleris. Idque marito maiorem in modum gratum futurum non ignores.

Quid erga maritum et socrum sit observandum.

PRaeter venerationem, qua ² eum prosequeris, nequaquam cessato studiose rogare, ut moneat et consulat, quae cavenda quaeque sequenda tibi sunt, ut omnia abs te exhiberi possint, quae sunt grata futura marito. Id imprimis tibi difficillimum futurum arbitror, ut ipsius voluntatem intelligas; nam ut intellexeris, omnia facile exequeris, quae ipsi sint placitura, idque a nemine exigere decentius est quam ab eiusdem matre, quae tibi omni pietate prosequenda est, Nam ex omnibus voluptatibus, quas illic inventura es maximas, nulla erit cum voluptate consuetudinis eius conferenda, ut qua velut matre altera tibi utendum sit, et aequae eam frequenter rogato, ut te loco filiae obedientissimae habere velit laboremque suscipiat non solum tibi consulendi, sed omnia, quae ad te pertineant, apud regem tractandi, cum neque de privatis rebus aut apud patrem aut apud maritum agere tibi non liceat, nisi alicuius intercessu, et praesertim eius, quam matris alterius loco venereris.

¹ Hibás mondatszerkezet. ² qua in C.

Quod uxor in omnibus viro suo placere studeat.

Præcepta sunt a nobis nonnulla, quae maxime ad praesentem institutionem videbantur pertinere. Nam multa diximus de ratione vivendi, quae tibi cum marito ineunda et servanda est, omnis enim opera et studium quantumlibet probabile abs te frustra impenderetur, nisi ita te comparares, ut in omnibus viro placeres, et quanquam huiusmodi institutio non possit paucis complecti, tamen (ut reor) a me praetermissa non sunt, neque praeterrmittentur, quae imprimis visa sunt necessaria. Haec affirmare ausim, huiusmodi praecepta, quomodo uxori cum viro et rursus¹ vivendum sit, non posse recte dari, nisi ab eo, qui aliquando fuerit maritus, et ab ea, quae fuerit marita, nec ulla certa disciplina complecti posse, quippe longe absunt ab iis, quae de obedientia in parentes precipiuntur. Nam cum mira sit indulgentia parentum in filios, quae a filiis praestantur ipsis grata sunt, ut tute experimento nosti, quae nunquam in hoc mentem patris laeseris, quamquam omnia erant levia², quae a patre iuebantur; in quibus illa erant maxima, ut aut aliquam illustrem matronam, aut alicuius principis legatos humane et comiter exciperes. Quare nolis tibi persuadere tam parva opera opus esse gratificandi et satisfaciendi marito ac patri.

Quod in itinere a proceribus mores viri intelligat.

In itinere cum iis proceribus, qui te comitabuntur, cupidam et curiosam ostendito intelligendi naturam et mores regis, ut eo pacto assequaris, antequam in eius consuetudinem veneris, quae eidem et grata et ingrata sint, quod vel maxime in itinere faciendum est, ut iis proceribus praebeatur causa significandi regi istam tuam diligentiam eius mores intelligendi; quod regi marito adeo gratum futurum arbitror, ut nihil accidere possit gratius. Adde, quod ubi ad eum perveneris, quae soerum de eo exegeris nequaquaquam aliquo pacto laedetur.³

¹ Itt talán kiesett viro cum uxore. ² laevia C. ³ Értelmetlen mondat.

Quid in primo congressu viri observandum sit.

NON est apud me dubium, futurum, ut primo congressu. quem cum viro habitura es, omnino expaveas, quod a me nequaquam improbat. Mulierem vehementer decet pudor, qui ingenuitatem prae se ferat, aequae etiam convenit plurimum loquendi parcitas et raro in sermonem venire nisi provocatam, at provocata percuntanti te facilem praebeto, sed paucioribus quoad fieri poterit. Quae ratio etiam cum caeteris tibi diligenter servanda est, potissimum dum rex adfuerit; et si omnes promptitudinem loquacitatemque mulierum amant, nolim te ignorare, nequaquam earum causa amari.

De summa erga maritum veneratione.

AD haec haudquaquam abs te declarari poterit tanta in maritum veneratio, ut maritalia iura maiorem non postulent. Idque pertinacissime facias, dum ostendet se invito abs te impendi; erit mea sententia ad humanitatis genus eidem vehementer gratum.¹ Neque dum adest, assideas, nisi manus praebentione² admonerit aut verbis provocaverit, et semper occurrentem venereris non modo in initio adventus, sed per omne futurum tempus in eo te praebeas diligentissimam. Et in omnibus parcitatis verborum memineris. Hoc te in oculis aliorum admonitam esse volo; de his autem, quae remotis arbitris tibi agenda sunt, nihil praecipio; te enim in his pro prudentia tua, quae aetatem superat, geres.

De cubiculis pedissequarum.

IN his aedibus, quae pro mansionem tibi institutae erunt, imprimis habenda cura est cubiculi pedissequarum, idest ut bene occludatur,³ et si quae erunt fenestrae sive fores, quae videantur non necessariae, quam primum ut claudantur,⁴ efficit, neque ut id

¹ gratium C. ² prehensione? ³ accludatur C. ⁴ cladantur C.

monearis, expectes; multa enim tentandi causa fieri consueverunt. Instituito, ut ancillae, quas hinc in tuam comitivam duxerit, diligenter caveant nimias familiaritates. Postremo illud admonuerim, tales mores tibi sectandos, quales sese ibi observandos offerrent.

Quid erga delegatos a marito viros et mulieres.

ET Quanvis maiestas tua et litteris et nuntiis maritum admonuerit, ut ex gente Pannonica tam viros, quam mulieres destinet, qui in tua familiaritate futuri sint, tamen iterum (cum te non deceat) per socrum aut per alium quempiam admoneto, quod abs te vel eo faciendum est, quod id etiam te non postulante instituerent. Qui ubi erunt delegati, ostendito iis nequaquam Italicas tibi esse cariores.

Quod eos, quos maritus amat, diligat.

ET Quoniam ex usu est, ut uxores eos oderint, quos intelligant a maritis amari, id quidem mea sententia mulieribus imbecillitate ingenii contingere solet. Verum tu excellenti natura praedita aliter te praestes, ut eos, quos virum amare cognosces, et quibus omnia sua credat, imprimis tibi amandos censeas, neque id animadvertendum est eos dissimili esse natura, quando id causa viri faciendum sit, nam pudicarum uxorum et recte amanti-um officium est se totas in mariti mores transferre, ut obsequentium servorum se ad nutum domini formare.

Quod voluntatem suam per socrum virum (igy) doceat.

ILLud etiam tibi praetereundum non erit, ut animum et voluntatem tuam per socrum virum (igy) doceas esse, scilicet ut in omnibus, quae illi grata sint, obtemperes, idque tibi diligenter observandum proposuisse, cum primum paternum limen egrederis. Et ut eidem tuo nomine supplicet, suam mentem tibi claram esse velit, et quomodo te ad ipsius voluntatem compares tam praesentis quam absentis, quomodo te gerere debeas cum pontificibus vel praesulibus illius regni, item quo pacto cum subditis, qui abs te aliquid venient petitori.

Quod in defectione ignorantiae se marito excuset.

ID tibi nullo internuntio maritum flagitandum est, ut¹ quoad maiestas tua longa consuetudine ipsius voluntatem assequatur, si quando deficeres, nulla admiratione afficiatur, idque non in voluntatem, qua ipsi promptissima est, sed in ignorantiam reiiciendum ducat; verum ubi intellexerit, si quid delictum fuerit, ad arbitrium ipsius animadversionem separatam subire affirmet.

Quod viro gratias agat de ancillis Italicis sibi concessis.

AGendae eidem abs te gratiae sunt, quod humanissime indulserit te posse uti ministerio Italicarum ancillarum, praesertim earum, quae apud te bonam partem aetatis consumpserunt, idque abs te magnipendi, cum et de iis possis benemereri, tum ut de te in posterum bonam praebeas opinionem. Eas tu diligenter admoneto, ut cum Pannonicis familiaribus quietissime vivant, caveantque earum quampiam aut dicto aut facto laedere, immo omnia potius patientissime tolerant,² adhortans te omnibus consulturam. Illud te meminisse volo et tenacissime complecti: aliter tibi scilicet} vivendum esse cum iis, quos maritus familiaritati tuae ascripsit, ac cum paternis vixeris; paterni enim in id solum incubuerunt, ut semper patri carissima esses et gratissima, at rursus Pannonici, ut semper odio habearis. Itaque ut alius est paternus amor in filiam ab eo, quo maritus uxorem prosequitur, aequae utriusque familiares differre scito.

Quod ea, quae de se apud patrem praestitit, apud et maritum praestet.

QUAE Abs te laudabiliter et cum summa omnium approbatione, dum apud patrem eras, de te praestabas, eadem apud maritum diligentissime servanda sunt, praesertim quae ad cultum divinum pertinent, ut in mendicos elemosinas erogare, et in eas potissimum, quas³ aliquis mendicandi tenet pudor; hac enim via,

¹ et C. ² tollerent C. ³ et in eos p. quos?

hac ratione principes ex caduca et hac fragili¹ vita ad aeternam et nunquam labantem transmigrant. Et quoniam certum habeo, te in hoc admonitione non egere, utor propterea paucis. Illud de erogatione elemosinae praetereundum non est, ex ea non modo rei magnitudinem animadverti, sed mentem optimam et deo amicam perpendi. Itaque pro² foribus tuarum aedium ut quotidie id fiat, aliorum exemplo diligenter observato.

De pecuniis a marito constitutis bene locandis.

Q Vae ad domus et familiae cultum pecuniae a marito constituentur, ut bene locentur, curandum est, ut satis sint; quia non modo in eo iactura foret carendi pecuniis, sed multo maior opinionem apud maritum perendi. Esset enim causa, ut non solum posthac non tibi alia crederet, sed quod multo turpius esset, aliquem ordinaret velut impendiorum tuorum custodem. Itaque, sacra maiestas, curandum est, ut voluntas et facultati et decoro consentiat. Profecto hanc rem tanto gratiorem caeteris marito tuo fore puto, quanto caeteris est maior; neque tibi persuadeas ibi indulgeri contractiones³ aeris alieni, ut hic quasi ex usu fieri solet. Aequae igitur facultates tuas moderator; ut potius quotannis duo millia supersint, quam mille desit. Ea enim servanda sunt, velut peculium paratum ad inopinata, quae principibus contingere solent.⁴ Memento illius a me usurpati proverbii: multo praestare te decedentem tua inimico relinquere, quam vivens⁵ eadem ab amico emendicare. Itaque omnis mensura diu durat.

De salario familiaribus prospiciundo.

Postquam quae ad te pertinent, bene instituta intelliges, ea cura negligenda non est, ut tuorum familiarium cuique salarium prospicias, habita cuiusque conditionis ratione. Morum mulieribus consulendum, ut nihil, quod necessarium sit, desit. Verum imprimis, ut a me intactum supra relictum non est, providendum diligenter, ut supra omnia impendia, quae necessario facienda sunt, tantum tibi⁶ supersit, quod cultui tuo et tot extra

¹ et fragili hac? ² prae? ³ contractiones C. ⁴ solet C. ⁵ igitur C.
⁶ sibi C.

ordinem accidentibus satis sit, ne post emendicare cogaris. Nec maiestas tua putet mulieribus dari laudi, quae liberaliores videri volunt. Quippe mulieres natura duce ad conservandum natae sunt, ut viri et ad comparandum, et ad expendendum. Multo mea sententia domus principis cultior est simplici panno hac vivendi ratione, quam sine salario multos alere inauratis vestibus cultos.

*De lingua Pannonica edocenda.*¹

NEc dubitare debes magnae tibi futurum molestiae, quoad illius gentis linguam perdidiceris tum consuetudine viri, tum commercio [gentis, praesertim mulierum, quae te visent. Igitur in itinere quotidie aliquem te adequitare iubeto illius linguae peritum, a quo aliquod docearis, nam postquam in regnum perveneris, ex iis ancillis, quae in tua familiaritate erunt, quam facillime discere poteris. Quicumque te veneraturi visitabunt, cave, patiaris, diu expectent, quominus admittantur. Solet enim omnis expectatio esse molestissima. In quo vel initio tibi summa patientia praebenda est, quod ex omni regione nostri² regni te visum confluent, et quod diu regina caruerint, et paterna gloria, quae iam ad omnes gentes penetravit.

Quod a marito exploret de legatis nuptiis intervenientibus.

PRO explorato tibi habendum est nuptiarum celebritatem ex diversis gentibus confluros marito tum necessitudine, tum cognatione iunctos, etiam multos multorum principum legatos adfuturos. Igitur ne pigeat maiestatem tuam ab rege diligenter explorare, qui cuique honor exhibendus est, ut intelligat se conscio omnia abs te fieri.

De muneribus dono datis.

OMnia munera, quibus ab iis donaberis, qui ad celebrandas tuas nuptias venerunt, mariti arbitrio quam primum locanda mittito. Quae aut retinebuntur, aut remittentur. Si remittentur, etiam cum muneribus non parvam benivolentiam retuleris. Si

¹ ediscenda? ² vestri?

retinebuntur, aequae benivolentiam consequeris. In quo si aliter te gessisses, verisimile ¹ est illi fuisse futurum ingratisimum, et quod gravissime tulisses, forte ab eodem fuissent postulata; et propterea illud est usitatum vulgo proverbium, ea prudentiores providere, quae imprudentiores praevenire solent. Illud tibi semper animo repetendum est, cum eodem tibi perpetuo vivendum. Danda igitur opera est, ut eos mores componas, quibus omni ex parte satisfacias, ut omnino te satisfacturam certo scio. Postremo illud scito, domus vestrae firmamentum futurum maximum, si a marito amari studeas.

De coniugio gratissimo ostendendo.

IMprimis, sacra maiestas, cura adhibenda est, diligenter ostendi marito cum eo coniugium tibi semper fuisse gratissimum. Nam si aliquo argumento aliud suspicaretur, nihil futurae inter vos concordiae posset esse damnosius. Scias, velim, (quod fere est) quemque ² se facultate sua pluris facere, nec in ea re ullum esse temperamentum. Et ut maiestas tua summis aliis regibus principibusque locari potuit, aequae de marito tuo habendum est, illustrissimas reginas ducere potuisse.

Quid erga personam mariti observandum.

SED iam finem faciam in iis, quae ad maritum conciliandum pertinent pauca, non omittens omnino ita te praestare debere, ut in omnibus marito placeas, quod ut facile te affirmes, mariti persona aliquando induenda est, et quae tunc tibi placere iudicaveris, eadem erga maritum exhibeto. Arte enim et ingenio quemadmodum ferae, ita et homines capi consueverunt. Ex hoc profecto studio non modo quietem et tranquillitatem animi, sed sapientiae opinionem retuleris. In quo tanto tuum maius, quam exterarum foret erratum, quanto tu es caeteris ingenio praedita maiori. Vulgo proverbium est: non proferens se ingenium non esse dissimile thesauro condito. Et quoniam (ut in longa consuetudine exploratissimum est) plurimum ingenio vales, exhibe aliquando istud acumen, ut ea tibi arte et industria com-

¹ verisimile C. ² quamquam C.

pares, quae ad totius futurae vitae quietem spectant. Imprimis cultus dei maximi tibi proponendus est. Is enim aequae tuae vota dirigit, ut inter reginas maximam felicitatem sortiaris, si in humanis ulla potest dici felicitas; quanquam nullus ordo hominum id assecutus sit, ut affirmare possit nihil sibi deesse. Agendae tibi gratiae sunt deo maximo; te inter mortales humanarum rerum maximam assecutam esse sortem. Quas singillatim¹ memorare non est pudoris mei, ne apud te adulatoris nomen subeam. Illud postremo te nolim ignorare, hominem ad imperium externarum rerum esse natum, quae recte locatae faciunt, ut non modo hac vita fruamur, sed quod maius est, gradum expeditissimum faciamus ad summum illud bonum, quam aeternam vitam recte appellamus. Quam tu, ut spero, facile consequeris, quando huius adipiscendae rei deus principium indulerit optimum.

De auditis admittendis et reiiciendis.

QUaecunque audiveris aut a marito, aut ab aliis, quae auditu probabilia iudicaveris, studiose admittito; alia reiicito et aversator, multa enim afferri solent tentandi causa. Illud tibi persuasissimum sit, rem improbam a probo nullo dici solere.

Quod patrem et germanos aliosque sibi deditos litteris frequentet.

NEc pigeat patrem, germanos, aliosque, qui tibi dediti sunt, frequentare litteris. In quo non modo officio satisfacies et causam praebabis aliis idem vicissim praestandi, sed quod maius est, multo ob id apud omnes maiorem de te opinionem concitaveris, cum ex litteris plane intellexerint a tuis fieri plurimi, et imprimis apud maritum, qui in te id ingenium recognoscet, in quo plurimum sit locandum, et praesertim cum noverit te tuorum non esse immemorem. Non ignoras dici solere eum, qui necessarios non amet, alios fecte amare. Et praeter litterarum officium et ad patrem et ad germanos aliquot munuscula mittito, quae etsi parvi constiterint, tamen hic non parum raritas commendabit, quemadmodum istae magnificent, quae hinc ad te mittentur. Illud ignores, nolo, nullum beneficium unquam te usura faenerasse maiori quam munera, quae ad patrem mittes.

¹ sigillatim C.

Quod ad pontificem maximum crebras det litteras.

ITEM FREquentissime dato litteras ad pontificem maximum. Id enim magnam tibi existimationem attulerit et apud omnes, et apud Hungaros, qui piissime omnium apostolicam sedem venerantur. Et inter alia, quae petieris, sanctitatem eius oraveris, ut te aliquando suis litteris dignetur. Nec pigeat in iis, quae iusta videbuntur pro iis, qui se tibi commendabunt, apud eundem intercedere; ut vel inde cognoscant omnes ab eiusdem sanctitate magnifieri.

T E Λ O Σ.

II. Melléklet a „MAGYAR KÖNYVSZEMLE“ 1890. folyamához.

Hasonmás a Diomedes Carafa: De institutione vivendi című Corvin-codex első czímlapjáról.

(Eredetije a parmai királyi könyvtárban.)

Hasonmás a Diomedes Carafa : De institutione vivendi című Corvin-codex második czímlapjáról.
(Eredetije a parmai királyi könyvtárban.)

IV. műmelléklet a „Magyar Könyvszemle“ 1890-iki folyamához.

Chromolithographiai hasonmás a M. N. Múzeum Curtius-Corvin-Codexének
II. táblájáról.